

Тилігульський лиман

Імена та адреси укладачів інформаційного листа рамсарського ВБУ:

Стеценко Микола Пилипович, перший заступник начальника державної служби заповідної справи, Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 01601, тел.: (044) 451 5904, E-mail: parks@parks.freenet.kiev.ua;

Костюшин Василь Анатолійович, к.б.н., координатор Чорноморської програми Ветландс Інтернешнл, вул. Комінтерну, 1, Київ, 01032, тел.: (044) 256 4862, e-mail: kv@wetl.kiev.ua.

Дата підготовки опису: 1 грудня 2003 р.

Географічні координати: 46°50' пн. ш., 31°07' сх. д.

Розташування: Північне Причорномор'я. Угіддя є естуарієм р. Тилігул і знаходиться в межах Комінтернівського та Березовського районів Одеської обл. та Березанського р-ну Миколаївської області на 34 км східніше від м. Одеса та за 57 км західніше від м. Миколаїв. Нижня частина лиману розташована біля с. Коблево. Інші гідрологічно пов'язані ВБУ: Чорне море та р. Тилігул.

Висота над рівнем моря: мінімальна – 0,2 м, максимальна – 1,8 м.

Площа: 26000 га

Короткий опис: Угіддя є типовим чорноморським лиманом напівзакритого типу. Має велику цінність як місце мешкання водно-болотних птахів (гніздування, зимівля, перебування під час сезонних міграцій).

Рамсарські критерії: 1, 2, 3, 4, 5.

Обґрунтування рамсарських критеріїв:

(1) Грає надзвичайно важливу роль у природному функціонуванні мілководних екосистем північної частини Чорноморського регіону.

(2) Є місцем гніздування рідкісних видів птахів, що занесені до Червоної книги України та Європейського Червоного списку.

(3) Тут постійно перебуває більше 200 видів птахів; тут регулярно відмічається велика кількість сивкоподібних Charadriiformes, гніздиться коровайка Plegadis falcinellus, зимує понад 25% європейської популяції великої білої чаплі Egretta alba; це місце зростання ендемічних видів рослин.

(4) Забезпечує умови перебування великої кількості птахів під час сезонних міграцій, а також взимку, зокрема, в угідді зупиняються представники північних популяцій куликів роду Calidris під час трансконтинентальних перельотів з місць зимівлі на гніздування і навпаки.

(5) Є місцем регулярних скупчень качиних Anatidae взимку, що є показником стану угідь.

Фізичні особливості ВБУ: Береги лиману порізані, подекуди стрімкі, часто мають вигляд піщаних півостровів. Клімат помірно континентальний з короткою м'якою зимою і довгим спекотним літом. Річна сума опадів становить 300-400 мм, випаровування – 800-900 мм. Зрідка лиман замерзає, але не довше, ніж на один місяць. Річка Тилігул має всі характерні риси малих річок Північного Причорномор'я: атмосферний тип живлення, в річному циклі спостерігаються весняний (квітень) та літньо-осінній підйоми рівня води. Якість води Тилігульського лиману є однією з найвищих серед лиманів північно-західного узбережжя Чорного моря. Вона залежить від водообміну через штучні канали, які сполучають лиман із Чорним морем, а також від об'єму прісної води, що потрапляє у верхню частину лиману. Вода характеризується високим рівнем мінералізації (до 17‰). Вплив седиментаційної діяльності мілководної р. Тилігул незначний. Якість води дозволяє використовувати водойму для рибальства, риборозведення та рекреації.

Фізичні особливості водозбірної території: Лиман напівзакритого типу, що каналом з'єднується з Чорним морем. У верхній частині є дельтою р. Тилігул, в нижній – комплексом водойм, наливних островів і засолених лук. Площа водозбору складає 5240 км². Довжина лиману дорівнює 55-80 км, найбільша ширина складає 4,5 км, середня глибина – 3 м, максимальна – 21 м, площа водної поверхні – 150-170 км², а об'єм водойми досягає 250-600 км³.

Гідрологічна цінність: Тилігульський лиман – один з найчистіших лиманів причорноморського регіону. Якість води дозволяє використовувати водойму для рибальства, риборозведення та рекреації.

Тип ВБУ: J, K.

Екологічні особливості: Флора угіддя характеризується типовими для північно-західного узбережжя Чорного моря комплексами. Тут зареєстровано близько 350 видів судинних рослин. Основні біотопи представлені угрупованнями заплавної луки, відкритої води та галофітними ценозами з такими видами: прибережниця берегова *Aeluropus littoralis*, полин сантонінський *Artemisia santonica*, бульбокомиш морський *Bolboschoenus maritimus*, кушир темно-зелений *Ceratophyllum demersum*, віниччя сланке *Kochia prostrata*, кермеки південнобузький *Limonium hypanicum* і напівкущовий *L. suffruticosum*, подорожник солончаковий *Plantago salsa*, покійниця розставлена *Puccinellia distans*, рдесник гребінчастий *Potamogeton pectinatus*, рупія морська *Ruppia maritima*, солонець європейський *Salicornia europaea*, курай содовий *Salsola soda*, содник простертий *Suaeda prostrata* та камка морська *Zostera marina*. Високий рівень мінералізації води визначає особливості водної рослинності, яка здебільшого представлена гідрогалофітними рослинами (камка морська *Zostera marina*, види роду ульва *Ulva* та нитчасті водорості). Крім того, тут можна знайти такі водні рослини, як рдесник гребінчастий *Potamogeton pectinatus*, рупія морська *Ruppia maritima*, цанікелія велика *Zannichellia major* та ін. Північна частина лиману (гирло р. Тилігул) зайнята заплавними ценозами (з очерету звичайного *Phragmites australis*, бульбокомишу морського *Bolboschoenus maritimus*, куги Табернемонтана *Schoenoplectus tabernaemontani* та ін).

Цінна флора: Серед рослин чимало ендемічних видів, а 18 видів занесені до Червоної книги України: гімносперміум одеський *Gymnospermium odessanum*, пізноцвіт анкарський *Colchicum ancurense*, шафран сітчастий *Crocus reticulatus*, тюльпани Біберштейна *Tulipa bibershteiniana* і Шренка *T. schrenkii*, підсніжник Елвеза *Galanthus elwesii*, астрагал шерстистоквітковий *Astragalus dasyanthus* та інші.

Цінна фауна: В межах угіддя відмічено 384 види хребетних тварин, у тому числі 56 видів риб, 5 – амфібій, 8 – рептилій, 120 – птахів, що гніздяться, та 26 видів ссавців.

Ссавці: ондатра *Ondatra zibethica*, буроzubка звичайна *Sorex araneus*, видра *Lutra lutra*, собака снотоподібний *Nyctereutes procyonoides*, лисиця звичайна *Vulpes vulpes*.

Птахи: Загальна чисельність гніздового орнітокомплексу угіддя становить від 2100 до 7000 пар. Загальна кількість зимуючих птахів досягає 10 тис. особин, а тих, що зупиняються на прольоті, – до 8 тис. особин. Основними місцями гніздування є зарості очерету у верхній частині лиману та піщані острови і напівострови в його нижній частині. Наявність у верхній частині лиману ділянок, придатних для гніздування птахів, залежить від кількості прісної води, що потрапляє в лиман, та коливань загального об'єму води. Найчисленнішими серед птахів, що гніздяться, є крячки річковий *Sterna hirundo* (1,5 тис. пар), рябодзьобий *S. sandvicensis* (5,5 тис. пар) і малий *S. albifrons* (60 пар), мартин середземноморський *Larus melanocephalus* (5 тис. пар), квак *Nycticorax nycticorax* (200 пар). Тут також гніздяться види з Червоної книги України: чапля жовта *Ardeola ralloides* (3 пари), зуйок морський *Charadrius alexandrinus* (35 пар), кулик-сорока *Haematopus ostralegus* (6 пар), ходуличник *Himantopus himantopus* (55 пар), колпиця *Platalea leucorodia* (15 пар), коровайка *Plegadis falcinellus* (25 пар). Головними місцями сезонних скупчень птахів є лиман і прилеглі агроценози. Так, Тилігульська пересип є традиційним місцем концентрації птахів під час міграцій. У міграційних скупченнях найчастіше та у найбільшій кількості представлені крижень *Anas platyrhynchos* (до 10 тис. особин), гуска білолоба *Anser albifrons* (8 тис. ос.), мартини середземноморський *Larus melanocephalus* (2 тис. ос.), озерний *L. ridibundus* (5 тис. ос.) і малий *L. minutus* (7 тис. ос.), чернь червоноголова *Aythya ferina* (4 тис. ос.), лиска *Fulica atra* (2 тис. ос.), свищ *Anas penelope* (2,5 тис. особин).

Рептилії: полоз жовточеревий *Coluber caspius*, черепаха болотна *Emys orbicularis*, вужі звичайний *Natrix natrix* та водяний *N. tessellata*.

Амфібії: кумка червоночерева *Bombina bombina*, ропухи сіра *Bufo bufo* і зелена *B. viridis*, жаба озерна *Rana ridibunda*.

Соціальні та культурні цінності: Угіддя є відомим рекреаційним центром, має велике значення для екологічної освіти та наукових досліджень. У нижній правобережній частині

лиману знаходяться археологічна пам'ятка – рештки давньогрецького поселення. На лимані традиційно розвинений аматорський лов риби. Для рекреації найінтенсивніше використовується нижня, прилегла до моря частина лиману. Тут розвинена рекреаційна база з відповідною інфраструктурою, розрахованою приблизно на 300 тис. відпочиваючих за сезон. У наступні роки, за рахунок бальнеологічних ресурсів (більше 14 млн. тон лікувальної грязі), планується розширити рекреаційну ємність угіддя до 1 млн. осіб на сезон. У 1975 р. в нижній частині лиману побудовано станцію для спостереження за птахами. Крім наукових цілей, вона є центром, який відвідують школярі для ознайомлення з проблемами збереження довкілля, а також місцем проведення польових досліджень студентами Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова.

Землеволодіння: ВБУ: державна та колективна форми власності. Прилеглі землі: державна, колективна та приватна форми власності на землю.

Поточне землекористування: ВБУ: На заповідній частині Регіонального ландшафтного парку (РЛП) «Тилігульський» заборонено будь-яку діяльність. В інших частинах лиману, а також на території РЛП поза межами заповідної зони дозволено лімітоване та контрольоване використання природних ресурсів (полювання, рибальство, розведення риби, випасання худоби, рекреація, бальнеологічні процедури та ін.). Прилеглі землі: розвинені всі перелічені вище форми природокористування, а також традиційне фермерство (випасання худоби, виноградарство, іригація та ін.).

Чинники (минулі, сучасні або потенційні), несприятливі для угіддя, в т. ч. зміни у природокористуванні або проекти розвитку: Контролювання надходження прісної води може спричинити зміни у поширенні птахів, вплинути на місця їх гніздування та рослинність. Нижній частині лиману загрожує заплановане розширення інфраструктури рекреаційних та бальнеологічних (з мінеральними водами) курортів. Додаткову загрозу становлять неконтрольоване мисливство, вилов риби, масове випасання худоби, браконьєрство, а також руйнування природних біотопів внаслідок експансії сільськогосподарських земель та промислових об'єктів.

Вжиті природоохоронні заходи: Рамсарське угіддя (3UA008). 25 листопада 1997 р. увійшло до складу РЛП «Тилігульський лиман», що сприяло охороні природних комплексів (площа – 13984 га, з них водної поверхні – 9981 га, суходолу – 4003 га).

Запропоновані, але ще не виконані природоохоронні заходи: Відсутні.

Проведені наукові дослідження: Екологічні та бальнеологічні дослідження проводяться вченими НАН України та Одеським національним університетом ім. І. І. Мечнікова.

Сучасний стан екологічної освіти, просвіти, інформування та виховання: Розроблено екологічно-просвітницькі матеріали щодо угіддя, а також знято фільм, який транслювали по місцевому та державному телебаченню.

Сучасний стан рекреації і туризму: Для рекреації найбільш інтенсивно використовується нижня, прилегла до моря частина лиману. Тут є рекреаційна база з відповідною інфраструктурою, розрахована приблизно на 300 тис. відпочиваючих за сезон. В наступні роки за рахунок бальнеологічних ресурсів (більше 14 млн. тон лікувальної грязі) планується розширити рекреаційну ємність угідь до 1 млн. осіб за сезон.

Юрисдикція: За охорону угіддя відповідають адміністрація РЛП «Тилігульський лиман», землевласники (організації, установи та громадяни), а також місцеві органи влади. Державний контроль у галузі охорони природи здійснюють Держуправління екобезпеки в Одеській та Миколаївській областях.

Орган управління ВБУ: Державне управління екології та природних ресурсів в Одеській області. Адреса: вул. Канатна, 83, Одеса, 65107, тел: (0482) 28-38-72, e-mail: steibs@te.net.ua

Джерела інформації:

- 1) Стеценко М. П., Парчук Г. В., Клестов М. Л., Осипова М. О., Мельничук Г. О., Андрієвська О. Л. Водно-болотні угіддя України: Інформаційні матеріали / Під ред. М. П. Стеценка. – Київ, 1999.
- 2) Directory of Azov-Black Sea Coastal Wetlands: Revised and updated / Ed. by Gennadiy Marushevsky. – Kyiv: Wetlands International, 2003. – 235 pp., 81 maps.